

dik, az egyéni érdekekre való minden kímélet nélkül eltávolítandó a tanári pályáról, mert kialakulatlan világnézetek és eszmék küzdelmének nem lehet színtere az iskola. Itt csak a gondolatot vetem föl; a részletes kifejtés nem tarozik ide. Az elmondottakat csak azzal kell kiegészítenem, hogy rendkívüli idők rendkívüli intézkedéseket kívánnak. Ma pedig tagadhatatlanul ilyen rendkívüli időket élünk.

MITROVICS GYULA.

ÍRÁS, NYELV, BESZÉD.

A magyar történetírás legrégebb ismertnevű képviselője, Kézai Simon szerint négy tenger mosta Attila birodalmának határait. E partokat Sicambriával, a hatalmas birodalom közép-pontjával krónikásunk szerint egy négy sugarú, a négy világtáj irányában haladó hírszolgálat kötötte össze, egyes órállomásokból alkotva, oly távolságokban, hogy a kiáltás az egyikőtől a másikig hallatszott. Így a hún fejedelem gyorsan értesülhetett mindenről, ami birodalmában vagy ennek szomszédságában történt s maga is gyorsan küldhette mindenfelé parancsait.

Szükségtelen külön is kiemelnünk, hogy ez a nagyszabású, a szájról-szájra továbbadott üzeneten alapuló katonai és kormányzati berendezés a képzelet országába tartozik. Csak az írás volt az, mely a hangzó szónak igazán szárnyat tudott adni. Bár a kiejtett szó is repül: a levegő hullámain utazik a beszélő ajkától a hallgató füléhez, mégis a telefon és a fonográf, a grammfonó és a rádió föltalálásáig terjedéskörének sugara elenyészően csekély volt a leírt szóéhoz képest. Mily esodálatos dolog, hogy több ezer esztendővel ezelőtt Egyiptomban egy darab bőrt utáltak ki egy Ptah-ver nevű suszter számára, s bár e közléshez messzebbmenő igények sem tér, sem idő dolgában nem fűződtek, mégis pusztán mert papiruszra is leírták, még ma is tudomásunk van róla. Tudtul veheti mindenki, földünk bármelyik pontján él.

A betűk látható és maradandó köntösbe öltöztetik az elhangzott szó tünékeny és levegőbe foszló testét. Védik és megőrzik — de *el is takarják* szemünk elől. Oly szorosan tapadnak hozzá, hogy szinte egybe is olvadnak vele. Mióta írni tudunk, a kiejtett és a leírt szót a valóságban alig választjuk el egymástól: mikor egy szóra gondolunk, nyomban írott alakban jelenik meg lelki szemünk előtt. Amint nehéz dolog, sőt szinte lehetetlen a született vaknak látásképeket nélkülöző lelkivilágába beléhelyezkednünk, éppúgy, mint írástudók, már alig tudjuk tisztán és a valósághoz híven szemünk elé idézni, hogy minő fogalma és képzete is lehet az analfabétának a beszédről. Nem látási, azaz betűképek, de valószínűleg nem is annyira igazi, szorosabb értelemben vett hang-émlékképek; semmiesetre sem ezek egyedül, hanem a beszélő-

szervek beidegzésével és mozgásával kapcsolatos érzések irányítják beszédét.¹

Az írás kezdettől fogva úgy alakult fejlődésében, hogy több lett, mint csupán könnyű, gyors és pontos szállítóeszköze az emberi beszédnek. Nemcsak kiszolgálta, de csakhamar úrrá is lett fölötte és *a maga képeire formálta*. Hatást gyakorolt fejlődésére s mint pl. a magyar *főveg* vagy a német *Gauner*² szavak igazolják, még szókincsének gyarapodására, illetve ennek alakulására is. Befolyásolja, sőt *megzavarja és téves útra vezet* a kiejtett szó eredeti alakjára és szerkezetére vonatkozó felfogásunkat. Mint-hogy a leírt szó betűkből van összerakva, azt hisszük, hogy a kiejtett szó sem más, mint megfelelő számú és értékű beszédhangnak egymáshoz való sorakozása. Ez azonban súlyos, sőt végzetes tévedés.

Mi az írás? Nyilván a hallható beszédnek látható jelekre való lefordítása. Ez a meghatározás azonban semmit sem tartalmaz arról, hogy *milyen úton és módon* éri el célját a betűkkel való ábrázolás. Ne feledjük, hogy a közönséges írás nem az egyetlen, még kevésbé a legegyszerűbb módja e feladat megoldásának. Szamba kell vennünk tehát rokonait és vetélytársait is, hogy tulajdonságaikat az írás tulajdonságaival, ezeknek esetleges előnyeivel vagy hátrányaival összevethessük.

Mint már kiemeltük, a leírt szóban — a képirástól, a kínai fogalomírástól, a szanszkrit és a japán szótagírástól eltekintve — betűk sorakoznak egymáshoz. A leírt mondat viszont szavakból áll. *A szó azonban a nyelvhez, nem a beszédhez tartozik*. A beszéd a valóságos történéssé, a nyelv pedig annak az állandó anyagnak és formáknak összessége, amelyek, mint egy bizonyos embercsoport közös birtoka, ennek beszédét irányítják. A szó magában véve puszta forma, élettelen váz, raktári anyag.³ Olyan, mint azok a gázzal töltött üvegcsövek, amelyek csak akkor gyúlnak ki különféle színű fényben, mikor az elektromos áramba vannak kapcsolva. A szó is csak akkor lesz élő valósággá, amikor szervesen beleilleszkedik egy valóságos közlés, mondás hangzó egészébe, mikor ennek hanglejtésben és hangsúlyeloszlásban, a beszéd ritmusában és dinamikájában megnyilvánuló árama keresztülfolyik rajta. A leírt mondat már külső alakjával, különálló szavakra való daraboltságával is — a folyamatos beszéd szóelválasztó közöket nem használ következetesen — elárulja, hogy *az írás közvetve, kerülő úton, a nyelven át ragadja meg a beszédet*. Általában *közvetlen és közvetett áttételeket* kell megkülönböztetnünk.

¹ A látás érzékének a nyelvfejlődés és fogalomalkotás szempontjából való jelentőségét illetőleg alapvetőek Klages megállapításai *Der Geist als Widersacher der Seele* c. nagy művének *Die Begriffsverwandschaft des Augenscheines* c. fejezetében. (I. Bd. 290.)

² Eredetileg helyes *Jauner* alakjának kezdőbetűje s ezzel a szó ejtése is csupán az ismeretes északnémet *g=j* hangcsere hatása alatt változott meg.

³ Mikor Melich János a *nyelvet* a *beszéddel* szemben *szóraktárnak* nevezi (Magyar Nyelv, XXXII., 83), természetesen eltekint az alaki szemponttól.

Valamely ténynek, eseménynek vagy dolognak jelekkel való ábrázolása, egyik érzékszervünk körébe tartozó jelenségeknek egy másik érzékkörbe való áttétele, időben történő folyamatoknak térbeli alakban való rögzítése oly feladatok, amelyeknek ma már igen sokféle lehetőségét, módját és eseteit ismerjük, sokféle alkalmazásait egymástól egészen távoleső területeken. Közös szempontból való vizsgálatuk mindenesetre tanulságos. Az írást a beszéd *közvetett* áttételének neveztük. A Braille-jelek közvetlenül alakítják át a közönséges írás látható betűit tapintási érzetekké. A gyorsíró a beszédet jegyzi föl, de előbb gondolatban leírja közönséges betűkkel s ezeket rövidíti. Milyen lesz a hallható beszédnek látható jelekkel való *közvetlen* ábrázolása? Egészen egyszerű és közismert példáit nyújtják ennek a fonográf és a grammofon. A készülék tölesérébe mondott szavak rezgéseket keltenek a levegőben, ezeket átveszi egy olyan tű, amelynek lefelé irányuló hegye a szorosan alatta vízszintes síkban forgó, puha anyaggal bevont lemezbe kisebb-nagyobb folyamatos mélyedéseket karcol. Ha a lemezt a karcolás mentén átvágjuk, olyan keresztmetszetet nyerünk, amelynek felső szegélye csipkézetten hullámos. Ezt a vonalat áttehetjük vízszintes síkba, papírlapra, hogy megnagyítva vizsgáljuk. Ugyanolyan rezgésgörbe ez, mint aminőt a szeizmográf a földrengésekről, a kardiogrammok rajzoló műszerek a szív lökéseiről, a növekedésmérő készülékek a növényi test térfogatának hullámosan haladó változásairól készítenek. Ugyanilyen hullámvonalakat rajzolnak a hangosfilmeknél használt, valamint a különféle, tudományos célú beszédfelvevő fonetikai készülékek is. Utóbbiakról azért nem emlékeztem meg első helyen és közelebbről, mert szélesebb körben és minálunk kevésbé ismeretesek. Az áttétel alapgondolata azonban lényegében véve mindenütt ugyanaz.

Olvassuk le mármost a felsorolt vagy más idevágó példák-ról azokat a tulajdonságokat, amelyekkel az ilyen *közvetlen* áttételeknek bírniuk kell, hogy feladatukat, t. i. az adott és lefordított jelenségnek gondolatban való vagy valóságos visszafordítását elvégezhessek. Aki kardiogrammot „olvass”, képzeletében helyettesíti ennek egyes részleteit a megfelelő szívmozgásokkal, míg a grammofon érzéki valóságában adja vissza a lejegyzett beszédet. Az orcheogrammot a táncos testmozdulatokra váltja föl. Az eredeti áttételnek nem önmagában van az értéke, hanem abban, hogy egy más tényt vagy eseményt helyettesít, megőrizz, a vizsgálatra alkalmasabbá tesz. Az írott szöveg, ismételjük, egyes betűkből áll, tehát szakadozott képet nyújt a beszédre. Van ugyan folyóírás is, de a betűknek a szavakon belüli összekapcsolása csupán technikai könnyebbséget jelent, a tökéletesebb elolvasáshoz semmi köze sincs. Ezzel szemben a közvetlen beszédfelvételnél elvi jelentőségű, hogy hullámvonala folytatólagos, illetve hogy nem ott vagy nem mindig ott szakad meg, nem ott simulnak el okvetlenül hullámai, ahol egy szó végződik. Ez az ábrázolásmód tehát már a valóságos beszéd *általános alakját* is hűebben tükrözteti. Azután az a

hangásfolyamat, mely a kiejtéssel megindul, hallásunk tanúsága szerint változásokból áll, de az írás csak egyféle változást jegyez föl, t. i. különféle beszédhangok egymás után következését. Pedig az élő beszédnek, ugyanazon egyén beszédének hangzsrészletei még sok másban is különböznek egymástól, ú. m. a hangok magasságában, erejében és időtartamában, zeneiségében és zörejszerű voltában, kisebb-nagyobb hangzösségükben (szótagokra osztásban), intonációban stb. Mindezek a különbségek nem akárhogy, nem összefüggéstelenül vagy önkényes szabálytalansággal követik egymást, hanem mind a versben, mind pedig a jólhangzó beszédben és prózában ritmusokat alkotnak — anélkül, hogy ezek egymástól máskép, mint gondolatban elválaszthatók volnának. *A valószínű beszéd összes érzelmi vonásai osztatlan egységnek tekintendők s a jelentés funkciója is ehhez az osztatlan egységhez csatlakozik.* A logikai tartalom mesterségesen kihámozott része a közlés és magunk kifejezése részben akaratlan egységének, amelyhez a beszédet kísérő arcmozdulataink és taglejtéseink is hozzátartoznak. A beszédfélvétel ugyan csak a hangzást jegyzi föl, de erről részleteiben is hű képet ad: hulláma összetett, azaz külön hullámok egymásrarakódásából keletkezettnek tekinthető, bár egyetlen vonalból áll.

A közvetlen áttétel nem fényképe az ábrázolt jelenségnek. Külső megjelenésében teljesen különbözhetik tőle. Hűsége abban áll, hogy *az adott jelenségnek minden részletéhez megfelelő részt tartalmaz* és hogy részeinek egymáshoz való viszonya is amannak pontosan és következetesen megfelel. Csupán ezért lehetséges, hogy a grammofon a félvett beszédet egyéni hangszínével együtt híven és pontosan visszaadja. A tű hegye sorban halad részletről részletre, sorban reprodukálja őket — olyanformán, mint ahogy a kezdő olvasnitanuló az olvasástanítás mai eljárása mellett betűt betű után, mint mondani szoktuk: „gépiesen“ olvas. Nem okvetlenül és nem minden esetben kell gépnek végeznie a leolvasást. Elvben azt is egészen jól elképzelhetjük, hogy valaki pontosan megtanulja az ilyen hangfélvétel minden egyes részletének, hullámvonala minden hajlásának értékét, sőt beszéd-szerveit még az egyéni hangszín utánzására is begyakorolja. Az olvasás nyilván ebben az elképzelt esetben is mechanikus lesz, begyakorolt mozgások és társítások automatikus előállításából áll, magasabb lelkitevékenységekre, a szöveg értelmének felfogására nem szorul. Teljesség és részletesség tehát, másrészt pedig a leolvasásnak ezekkel összefüggő, sorrendet követő *gépiessége* azok a vonások, amelyek a közvetlen ábrázolásokat és használatukat jellemzik. Ha megsemmisítjük valamely részletüket, hiányozni fog a visszaadásban is. Ha egy időmértékes versnek grammofonba mondásakor a lemez nem egyenletesen, hanem változó sebességgel mozog, a vers ritmusa a hanglemezen is, a visszaadásban is eltorzul. Ha lelkes lény végzi a leolvasást, kiegészítheti esetleg, illetve kijavíthatja a hibákat vagy hiányokat, de ez a tevékenysége nyilvánvalóan már nem nevezhető gépiesnek.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire találó kifejezéssel élünk, mikor a betűről betűre haladó olvasást *gépiesnek* nevezzük. Ezt a megállapítást azonban egészen komolyan kell értelmeznünk és minden következményét levonnunk. Azt találtuk, hogy a szóbanforgó eljárás idegen területről, a közvetlen áttételeket jellemző vonások köréből származik. Akkor azonban nyilván tévedést kell gyanítanunk abban az általánosan elterjedt véleményben, mely ezt az olvasásmódot, a gépies betűzést az olvasástanulás elkerülhetetlen kiindulópontjának és kezdőfokának tekinti. Továbbá nem csupán a betűről betűre haladó olvasást kell erőszakoltnak és helytelennek neveznünk, hanem azt is, amely szótagról szótagra, sőt amelyik szóról szóra halad — rövid és az uralkodó képzeteknek ismét ellentmondó meghatározással: *minden olyan olvasást, amely a szöveg értelmét leírásának sorrendjében akarja megfejtetni.*

Nem is lehet csodálni, hogy nehézségekbe ütközünk és ellentmondásokba keveredünk mindannyiszor, valahányszor olyan következményeket és szempontokat alkalmazunk az írásra és olvasásra, amelyek egy egészen mástermészetű ábrázolásmód sajátosságai. A magyar beszéd korántsem annak a 35—40 beszédhangnak permutációja és kombinációja, amelyeket közönséges betűink jelképeznek.⁴ A fonétikus abc-k több betűt tartalmaznak, de a beszéd számos zenei vonásával (pl. hangmagasság) ezek sem sokat törődnek. Viszont a régi keleti nyelvek írásai csakis mássalhangzót ismernek, sőt a könyvnyomtatás feltalálása előtt és azután is még jóideig a latinbetűs írás is oly sok rövidítéssel élt, hogy nagy részében inkább szótag- és szóírásnak, mint hangírásnak volna nevezendő. A hangzó beszéd természetes lüktetését, mely szótagoltóságában nyilvánul, a szótagírás kivételével minden más írásfajta figyelmen kívül hagyja. Pedig a mi nyelvünkben könnyű volna szemléltetni, ha a szótag gerincét alkotó telthangzású magánhangzókat a többenél nagyobb vagy vastagabb betűvel íránk.

A pontos és következetes megfelelés is hiányzik írásunkból. A lány *dz* kettőshangzót két betűvel, kemény párját (*tsz*) a *metszi* szóban három, máskor pedig az egyetlen *c*, illetve kettős *cc*, sőt *tc* betűkkel írjuk. A *j* hangot a *tájék* szóban kiírjuk, a *fiam* szóban is tisztán halljuk, mégsem írjuk le. Ugyanaz a *z* betű a *lázás* és a *háztartás* szavakban, ugyanaz a *j* betű a *kapj* és *kapjál* szavakban⁵ egészen más hangokat jelölnek. Könnyű észrevenni, hogy az *egy ember* és az *egy fa* szavakban a *gy* betűnek más hangok felelnek meg. Hogyan lehetséges mégis, hogy az írás sokféle fajai századokon, sőt évezredekken át kifogástalanul teljesítették hivatásukat? Hogyan lehetséges, hogy a „hiányos és hibás“ írást

⁴ Azok a „hangok“ vagy „beszédhangok“, melyeket népiskolai módszertanaink és utasításaink így neveznek, nem igazi „beszédhangok“, hanem mai szabatos meghatározással: *fonémák*. L. erről pl. Laziczius Gy.: Bevezetés a fonológiába (Nyelvtudományi Közlemények, 1931, 1—3. füzet).

⁵ Az előbbi szó végén nem *j* hangot hallunk, hanem azt, amelyet a német az *ich* és *Bücher* szavakban *ch* kettősbetűvel jelöl.

hibátlanul és hiánytalanul olvassuk? Az olvasó szájából ugyanolyan érzéki teljességében száll ki a beszéd, mint a grammfon fölcseréből. Vegyük föl hanglemezre s ugyanakkor írjuk le és azután olvastassuk el bárkivel, akár egy kis gyermekkel, a következő szöveget: „Holnap jössz el? Holnap.“ Aki magyarul tud, a második „holnap“ szót éppen úgy az elsónél alacsonyabb hangfekvésben fogja kimondani, mint ahogy a fölvett beszédben és a grammfonból halljuk — pedig *sem az írás nem adott erre semmiféle utasítást, sem pedig nem tanították rá az illető olvasót.* Az iskolában csak azt hallotta — egészen fölöslegesen —, hogy kérdés végén, illetve a kérdőszónál föl kell emelni hangunkat. Még az az ellenvetés sem oly erős, mint amilyenek első tekintetre látszik, hogy *egyéni* sajátságok följegyzésére csak a közvetlen beszéd fölvétel, visszaadásukra csak a grammfon képes. Az ú. n. hangzáselemző eljárásnak (schallanalytische Methode), melynek megteremtésén egy zseniális német nyelvész és filológus, Sievers Eduárd, annyit fáradozott és amelyet halála után tanítványai igyekeznek mind továbbfejlesztetni, mind pedig elvileg tökéletesen igazolni,⁶ éppen az az alap gondolata, pontosabban tapasztalati kiindulópontja, hogy ha önfelelt természetességgel adom át magam egy verses vagy prózai szövegnek, olvasásom akaratlanul is azt a dallamot, sőt azt az átlaghangfekvést veszi föl, amelyet a szöveg, mint egy bizonyos személytől eredő, tehát egyéni színű beszéd följegyzése, sajátos módon magában rejt. Ha pedig okoskodást és eltanult szokásokat viszek bele az olvasásba, előadásom, a beszédhangok természetes képzése nyomban nehézkessé, erőszakolttá, sőt akadozóvá válik.

Melyek hát az *írás természetes rokonai* a jelképes ábrázolások körében? Nem azok, amelyeket a fentiekben igyekeztem jellemezni, *nem a közvetlennek nevezhető áttételek*, hanem egy másik, tárgyi tekintetben meglehetősen változatos csoport. A mennyiség-tani (mértni) feladatok és ábrázolások nagyrésze, a különféle kép-, betű- és más talányok, a titkos írások, számjegyeink és algebrai vagy fizikai képleteink, a fiziognómia és a karakterológia problémái, a filológiai és történeti hermeneutika feladatai stb. tartoznak ide. Általános és általános értelemben vett elnevezéssel a *rejtvények*. Közös tulajdonságuk a közönséges írással együtt, hogy nem szorulnak céljuk eléréséhez az ábrázolás teljességére. Ha egy bizonyos kör képzetét óhajtom mással közölni, nem szükséges teljes alakját lerajzolnom. Elegendő egy egyenes vonal: az átmérő, vagy pedig két pont, melyeknek egyike a középpontot, másik a kör kerületének valamelyik pontját jelenti. A háromszöget három csúcspontja vagy két oldala, egy szöge stb., az egyenes vonalat vagy más mértni idomot egyenletének adatai egyértelműen meghatározzák. Ez az ábrázolási mód csupán akkor hiányos, ha nem tartalmazza az összes, bizonyos szempontból és pedig a megoldónak lelki munkája szempontjából *szükséges*

⁶ L. G. Ipsen—Fr. Karg: Schallanalytische Versuche, Heidelberg, 1928 (Germ. Biblioth. 24. B. 1.).

határozmányokat. Fölösszámú adatok legfeljebb megkönnyítik a megoldás kivételét. A másik fontos különbség, hogy itt az egyes adatok nem értelmezhetők külön. Egymagukban némák. A jelentést az egésznek részeivel és a rész-egészekkel való szoros összefüggése rejti magában. Egyszerre nem vehetem ugyan birtokba az egészet is, meg a részeket, de lépésről-lépésre érem el ezt. Majd a résztől haladok az egészhez, majd az egésznek szempontjából nézem az egyes részt, majd ismét a részeknek egymáshoz való viszonyát vizsgálom. Megkötött és gépies sorrend helyett esetről-esetre változó menetben jutok a végérvényes leolvasáshoz. Még ha lehetséges volna is egyszerűen és pusztán betűről-betűre haladó és mégis értelmes olvasás, mihelyt egy többjegyű szám bukkan föl a szövegben, kudarcot vall eljárásom: csak akkor tudom elolvasni ennek bármelyik tagját, ha már az egészet és az illető számnak mint tagnak ebben elfoglalt helyét ismerem. De betűt is csak „helyi értéke” alapján lehet a szó igazi értelmében elolvasni!

Azt nem nehéz belátni, hogy a magábanálló betű hangértékét nem lehet biztosan, azaz egyértelműen megmondani. Annak a hangnak, amellyel pl. az *a* betűt tényleg olvasom, sajátos zenei tulajdonságai vannak, ú. m. egy bizonyos magassága, erőssége, időtartama és intonációja, amelyeket az írott betű nem jelöl meg. Ezek a vonások esetről-esetre változnak, de nem oly értelemben, mintha valami külső dísz gyanánt járulnának egy állandó alaphanghoz. Ezért a magábanálló *a* betű számos, bár rokon, de egymástól mégis különböző hangzást jelöl, tényleges olvasásom ezeknek csupán egyik lehetőségét, illetve egy egész hangzáscsoport képviselőjét jelenti.⁷ Azonban ugyanez az egyes szóra, sőt az egyes mondatra is áll! A szó igazi értelmében nem lehet „elolvasni” egy magábanálló szót, sőt egy magábanálló, mintegy a levegőben lógó mondatot sem. Ilyenek pl. a közmondások. A szóval, szólásokkal és kifejezésekkel együtt ezek is ahhoz a nyelvi készlethez, ahhoz a raktári anyaghoz⁸ tartoznak, amelyekből a beszéd merít, hogy a magábanvéve elvont és többértelmű formát egy valóságos közlés összefüggésébe illessze és esetről-esetre más hangzással és hanglejtéssel clevenítse meg.

Az írás sajátos természetének felismerése alapján világosan eldönthető egy sokat vitatott didaktikai probléma, az a kérdés tudniillik, hogy mivel kezdjük az írás és olvasás tanítását. Mai magyar népiskoláink mindenekelőtt a beszédhangokkal és az egyes betűkkel ismeretetik meg a tanulót. Megelőzte ezt a „normál-szavak” módszere, amellyel a külföld kevésbé hamar szakított, mint mi. Ugyanitt azonban legújabb időben egy olyan módszer (*Ganzheitsmethode*) kezd a gyakorlatban mindinkább érvényesülni és másfelől a modern, egységbenlátó és egészből kiinduló

⁷ „Egy-egy betű csak összefoglaló jegye egy egész sor rokonképzésű és -hangzású hangnak, egy bizonyos átlaghangnak jegye” írja Tolnai Vilmos (Magyar Nyelv, 1915. 52.). De „átlaghang” helyett talán inkább „hangátlag”-ot kellett volna mondani.

⁸ Ezért van nemcsak szó-, de szólás- és közmondástár is.

lélektani felfogás alapján a maga világos elyi igazolásához eljutni, amely *kezdettől fogva összefüggő, értelmes szövegekre alapítja az olvasás tanítását*. Néhány éve (1933 tavaszán) három széleskörű pedagógiai tanácskozás folyt Németországban erről a módszerről. Egyiket a berlini *Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht*, másikat a mainzi *Institut für Völkergedagogik*, a harmadikat a münsteri (i. W.) *Deutsches Institut für wissenschaftliche Pädagogik* rendezte. A legutóbbinak egyik előadója, az értelmes olvasás egyedül megengedhető voltát fejtegetve,⁹ a következő eredményre jut: „Soll man vom Satz oder Wort ausgehen? Der Satz ist das Sinnnganze.“ Ezen már csak annyi a javítivaló, hogy nem *mondatból (Satz)*, hanem *mondásból (Ausspruch, Aussage)* kell kiindulni. A *mondás* valakinek másvalakihez, kivételes esetben önmagához intézett valóságos vagy képzeletben történt közlése. A *mondat* csak nyelvtani fogalom.¹⁰

A magyar nyelv módot nyújt arra, hogy különbséget tegyünk *leolvasás, elolvasás és olvasás* között. A szeizmogrammot leolvasunk, egy írott szöveget elolvasunk. A *rejtvény* és *talány* szavakkal pedig, más nyelvek egyetlen vagy egyértelmű kifejezéseivel (*Rätsel, énigme, rébus*) szemben mind a két oldaláról tudjuk jellemezni a jelképes ábrázolásnak azt a nemét, amelyet itt *közvetettnek* nevezünk. A *közvetlen* ábrázolás nyílt beszédével szemben az előbbi burkoltan *rejt* magában azt a jelentést, amelyet a megfejtőnek gép által sohasem helyettesíthető lelki munkával ki kell *találnia*. A jelentés nincs egyszerűen adva, hanem inkább leszármazik a jelekből a megfejtőnek szellemi munkáján és e munkának a megfejtő lelkében élő tényezőin és formáin keresztül. Ilyen formák összessége pl. a nyelv. Ezért nevezhetjük ezt az ábrázolásmódot *közvetettnek*. Itt a jelentés megtalálását az esetek túlnyomó részében találgatás előzi meg. Ez próbálgatásból, egymást kiegészítő vagy helyesbítő, megcáfoló vagy ellenőrző föltevésekből áll, amelyeknek természete és menete *diszkurzív* vagy *intuitív* lehet. Ha egy magábanálló betű, szó vagy mondat tényleges olvasása a végérvényes, egyértelmű elolvasásnak csak egyik lehetőségét jelenti, akkor az *olvasás* szóval, ennek fenti szűkebb értelmében, ugyanazt fejezzük ki a közvetett ábrázolások egyik fajára, az írásra vonatkozólag, amit általában véve a rejtvényeknél *találgatásnak* nevezünk. A találgatásnak azonban még szélesebbkörű élettani és lélektani jelentősége van.

A gépiesen begyakorolt mozgások, ösztönös cselekvések és reflexmozdulatok kivételével elhatározásaink és tetteink nagyrészt találgatások kísérik és készítik elő! A gerelydobó és a diszkoszvető előbb meglóbbálja néhányszor, csak azután dobja el

⁹ Die Neue Deutsche Schule, 1933, 351.

¹⁰ A *mondáshoz* lényegesen hozzátartozik, hogy ki, kihez, mikor és milyen körülmények között intézi. Csak a kísérő mozzanatok hozzájárulásával válik a *mondat*, esetleg több, egybetartozó mondat egy *mondássá*, azaz valóságos beszéddé, közléssé. A *mondat* ki van szakítva e konkrét körülmények „mezejéből”, éppen úgy, mint az egyes növény vagy állat azoknak az életfeltételeknek köréből, amelyeknek figyelembevételét a modern ökológiai szempont és az úgynevezett Umweltforschung kívánja.

azt a súlyt vagy tárgyat, amelyet kezében tart. A tekejátzó és a tenniszező is próbálgató mozdulatokkal kezdi játékát. A lerajzolásnál halvány, vázolatgó vonásokkal keressük a végső körvonal helyét. Aki árkon akar átugrani, nem teheti ezt anélkül, hogy előbb el ne gondolná, azaz képzeletben végre ne hajtaná szándékát. A legutóbbi vagy más hasonló esetekben semmi külső jel nem kíséri esetleg a gondolati előkészítést. Ha nem hajtuk végre az ugrást, úgy tűnik föl, mintha a valóságban semmi sem történt volna. Ez azonban tévedés. A képzeletben, külső megnyilvánulás nélkül véghezvitt cselekvések igazi mivoltát és jelentőségét magyar bölcselel, Palágyi Menyhért, világította meg tanulságosan.¹¹ E belső mozgásokat, melyeket a fiziológus testi működésekkel, az izmok munkájával való kapcsolatukban beidegzési kísérleteknek mondana, találó kifejezéssel *virtuális mozgásoknak* nevezte el. Idetartozik pl. a fejben való beszéd, a néma betű- vagy hangjegy-olvasás. Ezeknél ki lehet mutatni, hogy az agyvelőközpontból ugyanúgy áram indul ki, mint a hallható beszédnél vagy éneknél.¹² A beszélő-, sőt a hallószervek ugyanis ezekben az esetekben is mozognak és rezgésbe jutnak, bár e rezgések gyöngébbek, esetleg bizonytalanabbak is, kevésbbé élesek, ami azonban csak fokozati különbségnek tekinthető. Aki önfeladt beszédet folytat magával, miközben gondolatai mindjobban hatalmukba kerítik, egyszerre azon veszi észre magát, hogy ajkai mozognak és szavakat mormolnak, melyeket esetleg önkénytelen taglejtéssel is kísér. Eszerint néma és hangos olvasás közt nem vonható abszolút határ.¹³

A *virtuális* mozgások valóságára éppen azért nem szoktunk ráeszmélni, mert tűnékeny, elröppenő, többé-kevésbbé erőtlen természetűek. A vázolatgó rajzvonalak annál jobban megfelelnek céljuknak, mennél halványabbak. Ha túlerősek, inkább nehezítik, mint könnyítik a munkát. A találgatás csak eszköz: mihelyt megtette kötelességét, nincs rá többé szükségünk. Megfeleldeztünk róla; a vázoló rajzvonalakait a végleges kivitelnél eltöröljük. A finomság, halvány bizonytalanság és múló tűnékenység tehát itt előnyt jelent. Ki nem tapasztalta már, hogy ha valamely feladatmegoldásnál egy bizonyos föltevés nagyon is megragadta a figyelmünket, ha túlságosan „belelovaljuk“ magunkat valamely lehetőségbe, a megoldást ez nehezíti, esetleg lehetetlenné teszi. Nem marad más hátra ilyenkor, mint előlről kezdeni a dolgot, erőszakosan száműzve a hibás föltevést és kapcsolatait fejünkéből. Bármily népszerűvé tették a legutóbbi időben Poe Edgar és Conan Doyle novellái a tudatos lépésekben és logikus következtetésekben haladó rejtélymegfejtést, a röpké, intuitív felvilanások nagy jelentőségét ez a módszer sohasem szoríthatja háttérbe.

¹¹ Naturphilosophische Vorlesungen. Barth, Leipzig, 1924².

¹² V. ö. Schilling: Über inneres Sprechen. (Zeitschr. für Psych., 1929, Bd. 111.)

¹³ V. ö. a szerzőnek *Az olvasás c. dolgozatát.* (Budapesti Szemle, 1936, 171.)

Mikor mai népiskolai módszereink az olvasás tanulását mindenáron *diszkurzív menetbe* akarják erőszakolni, nem tehetik ezt anélkül, hogy tévedésekbe ne bonyolódnának. Arra tanítjuk a gyermeket, hogy *egy bizonyos betűnek egy bizonyos hangérték felel meg és hogy a kiejtett szó annyi beszédhangból áll, ahány betűvel leírjuk.* Azaz a szót hibásan, optikai képe által félrevezetve bontjuk fel. Másfelől nem vesszük észre, hogy a diszkurzív külső mögött a tanulás nagyrésze ma is nem tudatos lépésekben folyik. A hangokból összerakott mesterséges szóalakzatnak semmi hasznát sem veszi a tanuló, ha *rá nem talál* benne — és ez a tapasztalat bizonyossága szerint nem mindig történik meg — arra a szóra, amely szókincséből már ismeretes előtte. Ez pedig intuitív rátalálás. A betűzés és a szótagolás (sillabizálás) fejben, önkénytelenül találgató, féltudatos vagy nemtudatos formában sokkal könnyebben és célszerűbben mehet végre. Ilyenféle fejbeli, külső nyilvánulás nélküli találgatás folyik szükségszerűen a magánhangzót nem ismerő keleti írások olvasásában. Nem hiányozhatik a nyugatiaknál sem, hiszen jelzéseik az előbbieken használtaknál csak viszonylag kevésbé hiányosak.

Képzelnék el mármost, hogy értelmeseen összefüggő írott szövegek elolvasásának betanulásával kezdjük az olvasás tanítását. Annyit jelent ez, hogy *olvasva tanítunk olvasni.* A nyelvi formák önálló alkalmazását szabályok és előírások nélkül, magából a beszédből tanulja meg a gyermek vagy az a felnőtt, aki valamely nyelvet grammatika nélkül sajátít el. A beszédtanulás egyszerű utánzással kezdődik. Vajjon az olvasástanulás fenti esetében is bekövetkezik-e, hogy a pusztá betanulásból és gépies reprodukcióból előbb-utóbb önálló alkalmazás fejlődik? A betűkkel hangokat jelölő írásmód sajátos természetéből, aránylag kevés számú betű folytonos ismétlődéséből következik, hogy írott szövegekkel való foglalkozása közben a tanuló a betűkkel is megismerkedik. Olvasásközben állandósult betűképzetek keletkeznek lelkében, amelyek nem maradhatnak pusztá látásképek. Minthogy figyelme hangzó összefüggésből ragadta ki őket, hangzaselemek, az elolvasott szövegből származó hangzásbenyomások tapadnak a betűkről nyert képeihez s akaratlanul is kíséрни, színezni fogják a már ismert hetüire új szövegben való ráismerést. Most már csak arra van szükség, hogy a betűképekhez és a jelentéshez képest a hangzaselemek önállósuljanak, főleg az utóbbitól elváljanak.¹⁴ A hangemlékek nyomán előbb-utóbb be kell következnie a találgatásnak, majd annak, hogy a tanuló önállóan is el tud olvasni egy olyan szót vagy szövegrészletet, amelyet először lát. Csakis ezen az úton jöhet létre az a sajátosság, sok példából ismert és másképp meg nem magyarázható eredmény, hogy nem egy gyermek versikéikkel, címfeliratokkal és egyes betűkkel való foglalkozás, elolvasá-

¹⁴ Ezt a lépést mind az egyiptomiak, mind pedig a kínaiak az azonos hangzásalakú, de más értelmű szavakra (gondoljunk pl. a magyar *vár* és *vár* szókra) való ráeszmélés útján tudták megtenni. Ezeken ismerték fel, hogy a szó hangzása és jelentése megkülönböztethető egymástól. Mikor és hogyan történik meg ez a kisgyermeknél — ennek tüzetes tisztázása igen fontos volna.

súknak egyszerű betanulása alapján még iskolába lépése előtt „magától“ megtanult olvasni, vagyis egy új, ismeretlen szöveget elolvasni.

Mai magyar népiskoláink oly módszert követnek az írás és olvasás tanításában, amelynek csírája francia földről származva talált alkalmazást nyelvünkre. Az ú. n. fonomimikai eljárás lelkes apostola, Tomcsányiné Czukrász Róza, több könyvben is ismertette egy egész élet munkáját jelentő, kétségkívül igen érdemes fáradozásait, amelyeket a Grosselintől vett alap gondolat kialakítására és minálunk való alkalmazására fordított. Önmagáról írja „A fonomimikai módszer Magyarországon (Budapest 1934)“ című művében: „Én otthon az álmoskönyvből s egy karácsonyi ajándékba kapott képes abc-ből játszva tanultam meg olvasni. Mikor ötéves koromban a kolozsvári róm. kat. leányiskola tanítónője iskolájába kivételesen befogadott, én már folyékonyan olvastam.“ (27. l.) E sorok egy fontos észrevételre adnak alkalmat s egyúttal arra is, hogy az előadottak legfőbb gyakorlati következményét rövid fogalmazásban összefoglaljam. Ha a szerzőnő egy idegen és nem tévedésmentes ötlet megragadása helyett azt tűzte volna ki céljául, hogy az olvasás megtanulására gyermekkorában saját maga által önkénytelenül és nem tudatosan alkalmazott eljárást emelje a lélektani, oktatástani és nyelvtudományi világosság fokára, akkor az írás-olvasástanítás *egyik lehetséges módszere* helyett *a módszert* találta volna meg. Azt az elvileg egyedül igazolható eljárást, amely egyedül képes véget vetni mindannak a sok gyötrődésnek és tapogatózásnak, egyre újabb, majd többé, majd kevésbé mesterkéltségek föltalálásának és elvetésének, régi, már elvetett módszerek újból való föltámasztásának, ami az írás-olvasástanítás immár többszázados módszertörténetének tulajdonképeni tartalmát alkotja.

MADZSAR IMRE.

AZ ISKOLA LÉNYEGE ÉS ELFAJULÁSAI.¹

I.

Azzal kell kezdenünk, hogy tisztázzuk, vajjon „szervezet“-e az iskola? Általánosan szokásos valamely társas alakulatot, csoportformát „szervezetnek“ mondani, s újabban egyre gyakoribb általános társadalomalakító tényezőnek tekinteni a „szervezést“. „Iskolát felállítani“, „létesíteni“ is gyakran ily néven szerepel: iskolát „szervezni“. A szociológia legújabb haladását tekintve ez a szóhasználat túlságosan általánosnak, szétfolyónak mutatkozik: a szervezés sokkal szűkebb körű folyamat,² mint a társadalomalakítás, egy csoportegység létrehozása. Nézzük meg a szervezet lényeges jegyeit.

¹ Vázlatos bemutató egy készülő társadalmi szervezettan nevelésszociológiai fejezetéből.

² V. ö. fejezetesünket: A társadalmi szervezés értéke. 1930.